

KAFKASYA KAHRAMANI DELİ HALİT PAŞA CİNAYETİ "ACABA KOMİTACILIĞIN TEZAHÜRÜ MÜ? YOKSA KAZA MI?

İsmail AKBAL¹

ÖZ

Komitacılar sistem dışı, kanun tanımaz komitacı faaliyetleri ile Mustafa Kemal'i birçok kez zor durumda bırakmışlardır. Hemen hemen birçoğunun ismi çeşitli yolsuzluklara ve siyasal cinayetlere karışmıştır. Bunların karıştığı siyasal cinayetlerden birisi de Ardahan Mebusu Halit Paşa nâm-ı diğeriyle Deli Halit Paşa cinayetidir. Cinayet hakkında dönemin canlı şahitlerinin yorumları da çelişkilerle doludur. İktidar yanlılarının görüşü cinayeti basit bir nefsi müdafaa olarak göstermekte, muhalif görüştekiler de olaya siyasal bir boyut yükleme niyetindedirler.

Bu siyasal tarih çalışmasının amacı, öncelikli olarak Halit Paşa Cinayeti'nin ayrıntılı bir analizini yaparak cinayet hakkındaki yanlış yorumlamaları bertaraf etmektir. Ayrıca, cinayetin gerçekleştiği dönemin siyasal, sosyal, ekonomik ve tarihsel olgularının bilimsel bir analize tabi tutularak analizinin yapılması günümüzdeki birçok siyasal olayın çözülmesine, siyasal iktidar-muhalefet ilişkilerinin anlaşılmasına yardımcı olacağına şüphe yoktur. Çalışmada, arşiv belgelerinden, dönemin canlı şahitlerinin hatıralarından ve yazılı basın kaynaklarından yola çıkarak cinayetin hangi güçler tarafından işlendiği ve hangi güçlerden etkilendikleri? Cinayetin tarafları siyasal yelpazenin hangi tarafında yer almaktadırlar? Zamanın siyasal koşulları nelerdir? Cinayetin altında yatan gerçek nedenler ve koşullar nelerdir? Cinayetin günümüze etkileri nelerdir? soruları cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cinayet, Deli Halit Paşa, Komitacı, Muhalefet, Mustafa Kemal

---

¹Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi, ismailakbal@gmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 24.10.2017; Makalenin Kabul Tarihi: 31.10.2017

WHETHER THE CAUCASIAN HERO DELI HALIT PASHA HOMICIDE IS AN "ACCIDENT" OR REFLECTION KOMITADJI TRADITION

ABSTRACT

Komitadjis stranded Mustafa Kemal several times by non-systemic and illegal activities. Most of them are remembered with corruptions and political assassinations. Among these assassinations, one of them is the MP for Ardahan Halit Pasha aka Deli (Crazy) Halit Pasha Homicide.

Comments of the witnesses of that period about the homicide contain contradictions. While pro – government witnesses seek to demonstrate the event as self – defense, opposition groups pursue to assign a political meaning.

The primary concern of this political history study is to eliminate false comments about the homicide via detailed analysis. Furthermore, examining the political, social, economic and historical facts in the period of the homicide with scientific method leads to solve many contemporary political problems and assists to understand the government – opposition relations. The study seeks to answer some questions including, which powers committed and influenced the homicide; where the supporters of the homicide are located in politically; what is the political conditions of the period; what are the real reasons and conditions of the homicide and what are the influences on today by utilizing archive documents, memories of witnesses of that period and printed media

Keywords: Deli Halit Pasha, Homicide, Komitadji, Mustafa Kemal, Opposition

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde siyasal iktidar yarışında kendisine yer bulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, amacına ulaşmak için bazen rutin/hukukun dışına çıkmış ve hukuk dışı yollara başvurmuştur. Başka bir ifadeyle Cemiyet, siyasal iktidarı elde edebilmek için legal yollardan çözemediği sorunları illegal yöntemlerle çözmüştür. Komitacılık olarak adlandırılan bu faaliyet, Cemiyetin siyasal iktidarı elde etmesinde ve siyasal otoritesini kurmasında, meşruluk gözetilmeksizin kullanılan, gayet tesirli bir yöntem olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasal iktidarı elde ettikten sonra da siyasal iktidarın karşısındaki engelleri (muhalefeti) ortadan kaldırmak için komitacılık denen bu etkili yöneme başvurmuştur.

Komitacıların kullandığı faaliyet biçimi genellikle suikastlar/siyasal cinayetler olmuştur. Fakat bunun yanında silah ve güç yoluyla tehdit etmek, basın yoluyla yıldırma, tedhiş gibi psikolojik sindirme yöntemleri de kullanılmıştır. Hangi tür faaliyet biçimini kullanırsa kullansın Türk siyasal yazınına komitacılık olarak yerleşen sistem dışı faaliyetler İttihatçıların Türk siyasal yaşamına bıraktığı kötü bir devlet geleneğidir. İttihatçılardan sonra muhalefet saflarından birisinin öldürülmesi hep siyasal iktidardan bilinmiş ve cinayetler komitacılık olarak değerlendirilmiştir.

Komitacılık olarak adlandırılan bu gelenek Millî Mücadele döneminde de sürmüştür (Çavdar, 1995: 281). Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti her ne kadar yeni bir devlet olarak ortaya çıkmış olsa da birçok yönden Osmanlı Devleti'nin devamı niteliğindedir ve onun mirasını devralmıştır. Osmanlıdan miras olarak devralınan unsurlardan birisi de Komitacılık geleneği ve onun faaliyet biçimi olan siyasal cinayetlerdir. Yeni modern devletin kuruluşu sürecinde her ne kadar bütün kadrolar Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde eski geleneği inkâr ve devam ettirmeyeceklerine dair yemin etmiş olsalar da uygulama safhasında kopuşu bir türlü gerçekleştirememişler, eski geleneğin takipçisi olmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa, bu kadroları tasfiye etmemiş, siyasal iktidarı elde ederken ve elde ettiği siyasal iktidarını korurken komitacılardan faydalanmıştır. Komitacılardan bazıları doğrudan ordu içerisinde bazıları da Mecliste Mustafa Kemal Paşa'nın ve devrimin amaçları doğrultusunda komitacı faaliyetlerine devam etmişlerdir. Mustafa Kemal bu komitacı takımını, özellikle de silahşorlar ya da kabadayılar denen kesimi, kafasında tasarladığı siyasal rejimin hedefleri doğrultusunda ve kendi can güvenliğini sağlamak için hep yanında bulundurmış, onları milletvekili yaparak dokunulmazlık sağlamıştır. Bu kadrolar için 1920'lerin sonlarına doğru kullanılan tabir "Huzuru Mutat Zevat"tır.

"Huzuru Mutat Zevat", sistem dışı, kanun tanımaz komitacı faaliyetleri ile Mustafa Kemal'i birçok kez zor durumda bırakmışlardır. Hemen hemen birçoğunun ismi çeşitli yolsuzluklara ve siyasal cinayetlere karışmıştır. Bunların karıştığı siyasal cinayetlerden birisi de Ardahan Mebusu Halit Karşıalan nâm-ı diğeriyle Deli Halit Paşa cinayetidir.

Aslında Deli Halit Paşa cinayeti Türkiye Büyük Millet Meclisi tarihindeki ilk değil üçüncü siyasal cinayet vakasıdır. İlk vakıa, mebus seçildiği halde daha meclise ulaşmadan yolda öldürülen Trabzon Mebusu İzzet Bey (Eyüpzâde) cinayetidir. Eyüpzâde İzzet Bey Samsun/Çarşamba civarında ormanlık arazide Ankara'daki görevine giderken, bazılarına göre eşkıya saldırısında bazılarına göreyse

eşkıya kılığına girmiş askerler tarafından şehit edilmiştir (6 Mayıs 1920). İkinci vakıa ise Meclisteki görevi devam ederken şehit edilen yine Trabzon vilayeti Mebusu olan Ali Şükrü Bey cinayetidir. Ali Şükrü Bey de kimilerine göre Topal Osman Ağa tarafından kimilerine göreyse General İsmail Hakkı Tekçe tarafından Meclis dışında bir yerde şehit edilmiştir. Faili tam olarak tespit edilemeyen üçüncü cinayet de Deli Halit Paşa cinayetidir. Cinayet hakkında dönemin canlı şahitlerinin yorumları da çelişkilerle doludur. İktidar yanlılarının görüşü cinayeti basit bir nefsi müdafaa olarak göstermekte, muhalif görüştekiler de olaya siyasal bir boyut yükleme niyetindedirler (Akbal, 2008).

Çok partili hayata geçiş denemesinde siyasal iktidarın muhalefete bakış açısını göstermesi bakımından başlı başına bir siyasal olay olan ve siyasal tarihin incelemesine ihtiyaç duyan Deli Halit Paşa cinayeti, Türk siyasal yaşamında siyasal iktidar-muhalefet ilişkilerinde birçok süreci derinden etkilemiştir. İkinci Mecliste siyasal iktidarı elinde bulunduran kesim cinayeti basit bir kaza olarak göstermek istese de muhalefetin buna karşı tutumu serttir. Muhalefetin gerek parlamento içi gerekse parlamento dışı kesimleri söylemlerini sertleştirmiş, iktidarı eski dönemi canlandırmak gibi ağır ithamlarla suçlamıştır. Buna karşılık siyasal iktidar daha sert önlemlerle muhalefeti tasfiye sürecini hızlandırmıştır. Bu cinayetin arkasından gerçekleşen Şeyh Sait İsyanı'nı bahane ederek muhalefeti tamamen tasfiye etmiş ve muhalefete karşı tahammülünün olmadığını göstermiştir.

Bu siyasal tarih çalışmasının amacı, öncelikli olarak Halit Paşa Cinayeti'nin ayrıntılı bir analizini yaparak cinayet hakkındaki yanlış yorumlamaları bertaraf etmektir. Ayrıca, cinayetin gerçekleştiği dönemin siyasal, sosyal, ekonomik ve tarihsel olgularının bilimsel bir analize tabi tutularakanalizinin yapılması günümüzdeki birçok siyasal olayın çözülmesine, siyasal iktidar-muhalefet ilişkilerinin anlaşılmasına yardımcı olacağına şüphe yoktur. Çalışmada, arşiv belgelerinden, dönemin canlı şahitlerinin hatıralarından ve yazılı basın kaynaklarından yola çıkarak cinayetin hangi güçler tarafından işlendiği ve hangi güçlerden etkilendikleri? Cinayetin tarafları siyasal yelpazenin hangi tarafında yer almaktadırlar? Zamanın siyasal koşulları nelerdir? Cinayetin altında yatan gerçek nedenler ve koşullar nelerdir? Cinayetin günümüze etkileri nelerdir? sorular cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

1. HALİT PAŞA BİYOGRAFİSİ

1299/1883'te İstanbul Beşiktaş'ta doğan Halit Bey, aslen Kastamonu'nun Taşköprü kazasının Yazı Köyü eşrafından Tütün Gümrüğü Nazırı Hacı Osman Bey'in torunudur. Babası büyük emlak sahibi Ahmet Bey'dir. Ahmet Bey'in üç çocuğundan ortancası olan Halit Bey, ilk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. 1901 yılında Harp Okuluna giren Halit Bey 9 Ağustos 1903'te piyade teğmen olarak mezun oldu ve Üçüncü Ordunun emrine verildi. Yemen'de bulunan Üçüncü Ordu'nun 12. Alay, 1. Tabur, 1. Bölük 1. Takım kumandanlığına tayin olundu. İki sene burada kaldıktan sonra İvanın garnizonu olan Yanya'ya döndü. Temmuz 1908'de Birinci Orduya nakledildi. Birinci Ordu'nun 1. Alay 4. Taburu'nun Yemen'e nakledilmesi üzerine ikinci defa Yemen'e gitti. Altı ay burada kaldıktan sonra Yüzbaşı rütbesiyle tekrar yurda döndü.

İtalyanların Trablusgarp'asaldırması üzerine, fedai zabitan olarak Haziran 1910'da Trablusgarp'a gitti. Burada yan yana savaştığı Ali Bey (Çetinkaya) ile anlaşamadığı için görev yeri değiştirildi. Üç ay

Trablusgarp'ta kaldıktan sonra Balkan Savaşları'na katılmak üzere Çatalca'da Şark Ordusu emrine girdi. Balkan Savaşları'nda Çatalca'da Yakup Cemil Alayı'nın İkinci Tabur komutanlığını üstlendi. Savaşın sona ermesi ile birlikte Harbiye Nezareti Daire-i Harbiye Müdüriyeti'ne tayin olundu. Savaşlardaki olağanüstü cesaretinden 'Deli' lakabıyla anılan Yarbey Halit Bey, gerilla savaşlarındaki başarısından dolayı Teşkilât-ı Mahsusa'ya kabul edildi (Kutay, 1955: 94; Ertürk, 1996: 209-210).

1 Temmuz 1914'te Kafkasya'da Yakup Cemil Alayı'nda tabur komutanı olarak Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Ardahan Zaferi üzerine 1915 yılında binbaşılığa terfi etti. 1915 yılı sonuna kadar Yakup Cemil'in Kafkasya'daki Mürettep Teşkilatı'nda görev yaptı ve Elviye-i Selase'nin (Kars, Ardahan ve Batum) kurtarılmasında çok büyük katkıları oldu. Çoruh Müfrezesi'yle yapmış olduğu hizmetlerine karşılık olarak rütbesi 1916 yılında yarbeyliğe yükseltildi. 21/22 Haziran 1916 tarihinde cephede yaralanarak tedavi için önce İstanbul'a sonra da Viyana'ya gönderildi. Yurda dönüşünde Kâzım Karabekir Paşa'nın emrine verilip 10 Mayıs 1917'de On Beşinci Kolordu Batı-Dersim Bölgesi Komutanlığı'na atandı. 1918 senesi sonlarında Dersim Kürtleriyle Erzincan'ı, Mamahatun'u sonra da Erzurum'u ele geçirdi. İslâm Ordusu'nun 3 üncü Fırka Kumandanlığına tayin edilerek Batum muharebelerinde bulundu. Mütarekenin ilânı üzerine fırkasıyla birlikte Evliye-i Selaseyi tahliye ederek Tortum'a çekildi. Daha sonra Trabzon Üçüncü Tümen Komutanlığı'na atandı.

Halit Bey Trabzon bölgesine görevlendirilince, İngilizler Ermeni tehcirinden dolayı suçlu görülen Halit Bey'in görevden alınmasını ve tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini hükümetten istediler. İngilizlerin İstanbul Hükümeti'ne yapmış olduğu baskı üzerine fırka kumandanlığından azledildi. Bu azli tanımayan Halit Bey, daha sonra Kâzım Karabekir ile anlaşarak sözde görevinden ayrıldı ve Bayburt'a gidip buradan tümenini el altından yönetmeye devam etti.

Mütarekeden sonra, Enver Paşa'nın isteğiyle, 3 Ocak 1919'da Ardahan Kongresi'ni, ardından da 7-9 Ocak 1919'da Kars Kongresi'ni düzenledi (Özel, 1991: 55; Aksoy, 1995: 13). Kongrenin ardından Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) "Cenûb-i Şarkî Kafkas Hükümeti"nin kurulmasında önemli rol üstlendi. Cihanîzâde İbrahim Bey'in başkanlığa getirildiği hükümette, Halit Bey de Başkumandan seçildi (Ertürk, 1996: 197-198).

Cenûb-i Şarkî Kafkas Hükümeti'nin İngilizler tarafından dağıtılmasının ardından Erzurum'a geçen Halit Bey, Vilayet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasında başrolü oynadı. Aslında Erzurum'daki örgütlenmenin arkasında Kolordu Komutanı Yakup Şevki Paşa vardı; fakat o rahatsızlanıp İstanbul'a gidince onun yerini Halit Bey almıştır (Güneri, 1999: 30).

Erzurum Kongresi ve sonrasında Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ortaya çıkan muhalefetin susturulmasını sağladı. Ayrıca Doğu'da meydana gelen ayaklanmaların bastırılmasında da Halit Bey'in büyük katkıları olmuştur. Doğu'daki isyanların bastırılmasında Halit Bey kullanılırken, Anadolu'nun diğer bölgelerinde Büyük Millet Meclisi hükümetine karşı isyanların bastırılmasında da Çerkez Ethem kullanılmıştır. Kuvayı Seyyare'nin bastırılmasından Yozgat isyanlarına kadar birçok isyanın bastırılmasında hep Çerkez Ethem'e başvurulmuştur. Fakat Çerkez Ethem ipe sapa gelmez, emir dinlemez ve kendi otoritesinin üzerine başka otorite tanımaz bir teşkilatçıdır; çete reisidir. Yıllarca

Teşkilât-ı Mahsusa içinde çalışmış, komitacı eylemleri tecrübe etmiş ve çete savaşları içinde yaşamıştır. Dönemin önemli isyanlarından Yozgat isyanını da kısa sürede bastıran Çerkez Ethem, Çapanoğulları ile işbirliği yaptığına inandığı Ankara Valisi Yahya Galip'in asılmasını istemiş, Mustafa Kemal de Yahya Galip'in asılmasına izin vermemiş ve sadece valilik görevinden alarak olayı geçiştirmeye çalışmıştır. Bunun üzerine öfkelenen Çerkez Ethem, Yozgat'ta yaptığı bir konuşmada Ankara'ya geldiğinde Mustafa Kemal için **Büyük Millet Meclisi Reisini Meclisin kapısında asacağı**m" sözlerini sarf etmiştir ve sözler hemen Ankara'ya ulaşmıştır (Esengin, 2006: 224)

Komitacıların blöf yapmayacağını tahmin eden Mustafa Kemal, Çerkez Ethem'in tehditlerinden oldukça rahatsızdır ve onun gibi komitacılığı iyi bilen, çete ve gerilla taktiklerini profesyonelce uygulayan bir Teşkilât-ı Mahsusa mensubuna karşı yine aynı yollardan geçmiş, komitacı eylemlerde usta bir teşkilatçıdan faydalanmak istemektedir. Bunun için Kazım Karabekir Paşa'dan Halit Paşa'yı 8 Aralık 1920'de talep etmiştir:

*"... Ancak, **şedidüta'bi** (tabiatı şiddete uygun) ve **cüretkâr ve icabında kahhâr** olan bir arkadaşa şahsen ihtiyacım his olunur derecededir. Bu arkadaşın ordu-yu devletinizde mühim hizmetler ifa etmekte olan **Miralay Halid Bey** olabileceğini ümit ediyorum. Mirî mumaileyhin burada iktidar ve şöhreti ile mütenasib bir vazife ile vaziyet sahibi edilmek üzere refâkatı acizâneme gönderilmesine muvâfakat-ı devletlerini hassâten reca ederim" (Kandemir, yt: 188).*

Halit Bey talebi, Karabekir'i rahatsız etmiş ve Ermeni harekâtında zaaf meydana getireceği bahanesiyle reddetmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Karabekir'i devre dışı bırakmış ve doğrudan Halit Bey ile bizzat yazışarak bu ihtiyacı giderme yolunu seçmiştir. Bölgeyi terk etmeyen Halit Bey, fırkasında görev yapan Teğmen İsmail Hakkı'yı (Tekçe) görevlendirmiştir (Tekçe, 2000: 12). Karabekir yazışmaları ve görevlendirmeyi öğrendiğinde durumdan oldukça rahatsızlık duymuş, kendinden habersiz yapılan bu atamayı komitacı entrikalarına benzeterak Mustafa Kemal'in söz verdiği halde tutmadığını söylemektedir:

*"Teğmen İsmail Hakkı Efendi birkaç ay önce bana haber verilmeden Kemal Paşa tarafından Halit Bey'den **fedai subay olarak istenmiş**, Halit Bey de yine benden habersiz izinli göstererek bu zabiti göndermişti... Mustafa Kemal Paşa taa Sivas'ta iken Halit Bey ile muhabere etmeyeceğine namusu üzerine söz vermişti. Biri Heyet-i Temsiliye diğeri de Büyük Millet Meclisi Reisi imzasıyla devam eden haberleşmelerine teessüfle hayret etmemek mümkün değil" (Karabekir, 1990: 649).*

Karabekir, kendisinin yok sayılması hususunu yalnızca anılarında şikâyet etmekle kalmamış bu konuda bizzat Mustafa Kemal'e ve Genel Kurmay Başkanlığı'na da yazmış ve Halit Bey'in komitacılık yönünü şikâyet etmiştir:

*"...Pek sevdiğim Halit Bey'in şayan-ı takdir birçok evsafi olmakla beraber gerek madun ve mafevkleri ve gerekse ahali arasında **komitecilik ile şöhretleri vardır** ki hali hazır kumandanlarımızı ve tesanüd düsturuna dayanan saî-yi müşterek usulümüzü bu gibi şaibelerden mutlaka uzak bulundurmağa vatani bir mecburiyet vardır(abç)" (Karabekir, 1990: 650).*

Mustafa Kemal, 29 Nisan 1920 tarihinde yazdığı cevapta böyle bir görevlendirmenin daha önceden planlanmadığını, şartların İsmail Hakkı görevlendirmesini mecbur kıldığını yani mecburiyetten Ankara'ya geldiğini, gerekiyorsa İsmail Hakkı'yı iade edebileceğini söyleyerek Karabekir'in gönlünü almaya çalışmıştır (Karabekir, 1990: 651). İsmail Hakkı'nın görevlendirilmesi ile ilgili endişelerini bertaraf eden Mustafa Kemal memnuniyetini şu sözlerle dile getirir: “*Şimdi gelsin bakalım edepsiz*” dedi. “*Şimdi gelsin de Ankara'yı görsün terbiyesiz!*” (Günaydın, 21 Kasım 1977).

Böylece Doğuda kalmaya devam eden Halit Bey, Ali Rıza Paşa kabinesi zamanında tekrar 9 uncu Kafkas Fırkası Kumandanlığı'na tayin olundu. 27 Eylül 1920 senesinde Ermenistan Zaferi üzerine rütbesi albaylığa yükseltildi. 1921 yılı sonunda Şark Cephesi'nden Garp Cephesi'ne nakledildi ve Kocaeli Kolordu Komutanlığı'na tayin olundu. İkinci İnönü Muharebesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Muharebesi'ne katıldı. Daha sonra Kocaeli Grup Kumandanlığı'na tayin olunarak 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruza katıldı ve büyük başarılar elde etti. Bunun üzerine rütbesi tuğgeneralliğe yükseltildi. Her biri ayrı ayrı olmak üzere katıldığı savaşlarda 9 defa yaralandı. Savaşlardaki olağanüstü başarılarından dolayı İstiklal Madalyası, gümüş liyakat, gümüş imtiyaz, altın liyakat, altın imtiyaz, üçüncü rütbeden kılıçlı Osmanlı ve Avusturya ve Afganistan hükümetlerinin birer nişanı ile taltif edilmiştir (Hakimiyet-i Milliye, 15 Şubat 1925; TBMM Arşivi, “Terceme-i Hal Varakası”, Halit Karsıalan Dosyası).

28 Haziran 1923'te II. Dönem TBMM'de Ardahan mebusu olarak görev yaptı. Aralık 1923'te ordunun siyasetle ilişkisinin kesilmesi kararlaştırılmış ve kimi paşalar mebusluğu tercih ederek Mecliste kalmıştı. Bunlardan biri de Deli Halit Paşa idi. Ama bu tercihin onun sınırlarını iyice bozduğu söylenmektedir. Bu sınırlı karakter ki onu ölüme götüren süreçleri etken kılan amillerden bir tanesidir (Kabacalı, 1993: 266).

Gerek cephede gerekse Teşkilât-ı Mahsusa içerisinde Yakup Cemil'in sınırlı karakterini birebir kapayan Halit Bey, Yakup Cemil gibi gergin, kabına sığmayan, elinde silah, tenkide tahammülü olmayan ve patlamaya hazır bir tabanca gibidir (Borak, 1962: 225). Bütün komitacıların ortak özelliği olan bu asabiyet hali onun sivil yaşamında da etili olmuştur.

Eleştiriye tahammülü yoktur; o askerlikle Meclisin havasını da tam olarak ayırt edememiştir. Askerlikte üst eleştirilemez; ama Mecliste herkes birbirini eleştirebilir. Meclisin işleyişi ve kurallarını benimseyemez. Kendisi de bu durumunun farkındadır. Hatta bir aralık milletvekilliğinden ayrılıp orduya tekrar dönmeyi bile düşünür. Kendisini bu kararından Meclis Başkanı Kazım Bey (Özalp)vaz geçirmiştir (Özalp, 1988: 34). Asabiyetinin farkında olan Halit Paşa, bir ara tedavi için Almanya ve Fransa'ya gider. Dönüşte durumu iyidir ve ama kısmi bir iyileşme gözlemlenmektedir. Ancak bu iyileşme durumu geçici olmuştur. Mecliste yaralanmadan bir gün önce sınırlarının iyice bozulduğu rivayet edilmektedir. Sınırlarını bozan olay ise onun meclise sunduğu ve meclis tarafından reddedilen bir takrirdir.

8 Şubat 1925 Pazar günü Birinci Dünya Savaşı'nda ve Milli Mücadelede malul olmuş gaziler, maddi durumlarının düzeltilmesini istiyorlardı ve bunun için Ardahan Mebusu Halit Paşa ile de görüşerek ondan bu konuda söz almışlardı. Halit Paşa bu konuyu kendine görev edinerek yabancı

devletlerdeki gelişmeleri ve yasaları da inceleyerek bir takrir hazırlamıştı. Takririn görüşülmesi esnasında, bazı mebuslar harp malullerinin para ve arazi ile taltif edilmesinde bazı harplerle ilgili sınırlama getirilmesini önerisine karşı çıkararak söz alan Halit Paşa, “*Düşman karşısında kahramanca dövüşürken yaralanıp malul olan her yiğit aynı muameleyi görmelidir... Bütün harp malullerinin de nakden ve arazi verilmesi suretiyle taltif edilmelerini teklif ediyorum*” demiştir. Bunun üzerine “*Hayır olamaz. O kadar paramız yok bütçeyi büsbütün sarsamayız*” itirazları üzerine encümen azalarına sinirlenen Halit Paşa, “*Bunlar asker işleri, sizin gibi siviller bu işlere karışmamalıdır*” demiştir (TBMM, ZC, 8.2.1341: 224.). Bir başka celsede de Sivas Mebusu Muammer Bey’in ordu masraflarını kısıtlamaya teklifine kızarak “*Orduyu aç mı bırakmak istiyorsun? Askerliği öldürecek misin?*” diye bağırmişti. Nihayetinde takrir Meclis tarafından reddedilir. Bundan sonra herkesten şüphe etmeye başlamış ve sinirleri iyice yıpranmıştır (Milliyet, 26.9.1951).

2. MECLİSİN SERT HAVASI VE CİNAYET

Ankara kışı dışarıda oldukça sert bir hava hissettirmesine karşın Meclisin içindeki hava daha çok sertti. 9 Şubat 1925 Pazartesi Mecliste Başvekalet bütçesi görüşülürken Elaziz Mebusu Hüseyin Bey, ‘*Baytarlık okulu mezunlarına yüz ellişer lira teçhizat bedeli verilmesi hakkındaki takririn 1923 yılı mezunlarını da içine almasına dair bir takriri*’ arkadaşlarına imza ettirirken koridorda Halit Paşa’ya da imzalatmak ister. Halit Paşa’da okumadan imza etmeyeceğini söyleyince Hüseyin Bey ısrar eder ve “*Önemli ve siyasi bir şey değil... Hem biz sizin önergelerinizi okumadan imzalıyoruz*” deyince Halit Paşa sinirlenerek “*Vay sen bana tahakküm mü ediyorsun?*” diyerek üstüne yürür. Araya giren diğer mebuslar onları ayırarak Halit Paşa’yı idare odasına götürmüşler ama Halit Paşa’nın sinirini bir türlü yatıştıramamışlardır. Hatta o sırada Yunus Nadi yanına gelmiş uzun süre tatlı diller dökmesine rağmen bir türlü yatışmamıştır. Aradan belirli bir süre geçtikten sonra etrafındakiler dağılmış, Halit Paşa da genel kurul salonuna geçerek Hüseyin Bey’in arkasına oturarak kulağına eğilmiş ve “*Dışarıda Kılıç Ali seni bekliyor... Git bak ne söyleyecekmiş*” der. Bunun üzerine Hüseyin Bey dışarı çıkar ve Halit Paşa da arkasından onu takip eder. Kabadayılar grubu da onları takip ederler (Kandemir, 1955: 60).

Olayın bundan sonrasının sır olduğunu söyleyen Goloğlu, “*Hep birlikte ne oldu, ne komuştular, kesinlikle bilinmiyor. Fakat hep birlikte salondan çıktılar ve hep birden tabancalarına sarıldılar*” demektedir (Goloğlu, 1972: 96). Goloğlu, o günlerde Mecliste değildi; ama dönemin istihbarat müdürlerinden Feridun Kandemir’in hatıralarından olaylardaha sağlıklı bir şekilde takip edilebilir:

“*Halit Paşa, yalnız yakalayınca Hüseyin Bey’i koridorda yakasından tutarak dışarı sürüklemekte ve “Kozumuzu pay edelim” diye bağırmakta. Hüseyin Bey’in yalvarmaları kar etmemekte. Bunun üzerine koridorda beliren Afyon Mebusu Ali Bey (Çetinkaya), “Paşa asabiyetten vazgeç!” diyerek araya girince Halit Paşa cebinden çıkardığı iki tabancası ile Ali Bey “Al sana Kel Ali” diye boşaltmaya başlamıştır. Ali Bey korkudan ayağı Meclis halısına takılarak sırt üstü düşmüş, bunun üzerine Halit Paşa üzerine atlamış ve tam silahı beynine dayamışken Cebeliberket (Osmaniye) Mebusu Avni Bey ile Rize Mebusu Rauf Bey, Halit Bey’in*

*eline sarılmışlar ve kurşunun boşa gitmesini sağlamışlar ve **bir el de ateş ederek Halit Paşa'yı yaralamışlar ve elinden silahları almışlardır.***

Fakat ortalık bir anda boşalmış herkes bir tarafa kaybolmuştur. Herkes çil yavrusu gibi dağılmıştır. Ne zabıt ne görevli ne de hizmetliler vardır. Halit Bey'in yardımına II. Meclisin tek muhalif mebusu Gümüşhane Mebusu Zeki Bey ve Trabzon Mebusu Muhtar Bey koşarlar. Daha sonra Erzurum'da yıllardır emir komuta zincirinde birlikte çalıştıkları Rüştü Bey (Dadaş Rüştü) yetişir.

Halit Bey Zeki Bey'e "Keli altıma aldım,hergele Rauf beni arkamdan vurdu" der. Rüştü Paşa ve Zeki Bey Halit Bey'in koluna girerek onu yol halısının üzerine yatırurlar. Daha sonra Rauf Bey karşularına çıkar. Rauf'a bağırma başlarlar "Paşa'yı sen vurmuşsun! Ne cesaretle hala buralardasın?". Rauf Bey'in rengi atıyor "Ben vurmam" diyerek gölge gibi süzülüyor. Halit Bey baygın düşmüştür. Etrafa bağırıp yardım istiyorlar. Bağırıp çağırdıkları halde ortada hiç kimse yok. Çaresiz bekliyorlar gelen yok. Bunun üzerine sürükleyerek Rüştü Paşayla birlikte muhasebe odasına götürüyorlar ve masanın üzerine yatırıyorlar" (Kandemir, 1955: 60-65).

Olayların devamını Kadirbeyzâde Zeki Bey'den dinlemek daha sağlıklı olur kanısındayım. Çünkü, muhalefetin gözüyle de olayların sağlanması yapılmalıdır. Üstelik Zeki Bey diğer muhalifler gibi tırsak bir yapıya sahip değildir ve bizlere daha sağlıklı bir bakış açısı sağlayabilir:

"Halit Paşa ayakta sallanıyordu... Paşa seni kim vurdu? diye sordum. "Kel Ali'yi altıma aldım, Rauf üstümden bana ateş etti "dedi... O sırada Rize Mebusu Rauf yanımda peydah olmasın mı! Rengi kaçmış endişeden titriyordu. Bana 'Nasıl oldu?' demesine mukabil 'Vurduğun adamı bana mı sormaktasın, Paşanın kendisi itiraf etti' dedim. Rauf hemen ortalıktan kayboldu. Rüştü Paşa'ya hitaben 'Paşa burada olmaz.Bağırдық, çağırdık ne bir hademe ne de bir polis meydanda yok. Muhtar salona koşarak kapıdan bağırdı 'Bir doktor arkadaş çabuk yetişsin' dedi. Muhtar koltukları altından, benimle Rüştü Paşa da ayaklarından tutarak karga tulumba vaziyette salon kapısından içeri girerek en yakın kalem odasının kapısını tekmelemeye başladım. Katipler kapıyı açar açmaz hemen üç masayı birleştirmelerini söyledim ve masanın üzerine yatırdık. Yirmi dakikayı geçtiği halde gelen kimse yok, hâlâ kolum Halid Paşa'nın başı altında kaldığı halde bekliyorum... Derken Meclis müzakereye hitam vererek bir kalabalık kütlesi olaya dahil oldu" (Kadirbeyoğlu, 2007: 217).

Meclis müzakereleri sonlanınca Meclisteki doktor mebuslardan Doktor Reşit Galip gelir ve ilk müdahaleyi yapar. Daha sonra Halit Paşa'nın sağlık durumu hakkında Meclis başkanına bilgi verir. Bu arada mebuslar bir açıklama beklemektedirler. Bunun için Meclis Başkanı Kazım Paşa'ya (Özalp) başvurarak Halit Paşa'nın sağlık durumu hakkında izahat vermesini isterler. Meclis Başkanlığı mebuslara ve ajanslara ortak bir açıklama yaparak olayların gelişimini anlatmış, olayın savcılığa aktarıldığını ve Halit Paşa'nın hayati tehlikesi olmadığını duyurmuştur:

“Bugün saat altıya doğru Meclis koridorlarında Ardahan Mebusu Halit Paşa ile Afyon Karahisar mebusu Ali Bey arasında müessif bir vak’a tahaddüs etmiştir. Divan Riyasetince istima edilen şuhudun ifadelerine nazaran vak’a berveçhi ati cereyan etmiştir:

Halit Paşa Elaziz Mebusu Hüseyin Bey’le kendi arasında tahaddüs eden münakaşadan mütevellit heyecan ve hiddet infialini teskin tavassutta bulunan ve iki arkadaş arasında bir hadise vukuuna meydan vermemeye çalışan Afyon Karahisar Mebusu Ali Bey’e karşı birdenbire izhar-ı şiddetle artık Hüseyin Bey’le olan nizamı terk eylediğini ifade etmiş ve Meclis’in methal koridorunda her iki cebinden çıkardığı iki rövelvorle Ali Bey üzerine ateş etmeye başlamıştır.

Bunun üzerine Ali Bey tahaffuz için geri gitmekte iken merdiven basamağına yağı takılarak arkası üstü düşmüş ve Halit Paşa Ali Bey’in üzerine tekrar saldırmıştır. Bu boğuşma neticesinde Ali Bey hafif surette yüziünden ve Ardahan Mebusu Halit Paşa da karnından mecruh olmuştur.

Meclis Divan Riyaseti icra eylediği tahkikat-ı evveliyeyi müteakip derhal Ankara Asliye Müdde-i Umumiliğine davet ve tahkikat-ı evveliyeye evrakı ile beraber kendisine tevdi-i keyfiyet eylemiştir. Müdde-i umumilik alelusul takibat ve tahkikat-ı kanuniyeye devam etmektedir. Halit Paşa’nın ahval-i sıhhiyesinde bir vehamet olmadığı müdavata başlayan etibba tarafından temin olunmaktadır” (TBMM, ZC, 9.2.1341: 261).

3. MECLİS GÜNDEMİ: KABADAYILAR GRUBU’NA DEREBEYLİK SUÇLAMASI

10 Şubat 1925 Salı günü olayla ilgili toplanan mecliste gerginlik yaşanır. Manisa Mebusu Reşat Bey, Mecliste “Derebeylik havası” olduğu, bazı mebusların derebeylik yaptığını, bu durumun fikir hürriyetine zarar verdiğini ve meclis iç tüzüğünde yasak olmasına rağmen silahla geldiklerini söyler. Olaya müdahil olan Kabadayılar Grubu da dahil olmak üzere bütün iktidar yanlısı mebuslar bu sözlere sert tepki göstererek, Reşat Beyin sözlerini meclise sürülen kara bir leke olarak değerlendirirler ve Reşat Beyin sözlerini geri almasını isterler. Meclis Başkanı Kazım Paşa da ısrar etmesine rağmen Reşat Bey sözlerini geri almaz. Bunun üzerine Meclis Başkanı, olası bir kavganın önüne geçmek için olayı geçiştirerek gündemi değiştirir (TBMM, ZC, 9.2.1341: 262).

Milletvekillerinin tabanca taşıyıp taşınamaması mevzu daha sonra Çankaya’ya taşınmış ve sofrada tartışılmıştır. Meclis’e girerken milletvekillerinin aranmasının onur kırıcı olacağı gerekçesiyle böyle bir yasağın koyulmasından vaz geçilmiştir (Özalp, 1988: 35).

Halit Paşa, hastaneye kaldırılmamış, meclis binasında tedavi edilmek istenmiştir. 12 Şubat 1925’te Dr. Orhan Abdi ile Operatör Süreyya Bey Meclis binasında Halit Paşa’yı ameliyat ettiler. Ameliyat başarılı olduğu ve sağlık durumunun iyiliğe yöneldiğini bildirdiler. Fakat Halit Paşa yine hastaneye kaldırılmadı ve iki gün sonra 14.02.1925’te saat ikiyi on geçte hayatını kaybetti.

Niçin hastaneye kaldırılmayıp Mecliste tedavi edilmek istendiğini siyasal iktidarın sesi Hakimiyet-i Milliye açıklamaktadır:

“Halit Paşa’nın ahvâl-i sıhhiyesinde üç günden beri bir salah görülmesine rağmen tabipler bir ihtilafât görmekte idiler. Bu ihtilaf görüşünün seyrine göre ya zat ölür ve yahut bir

protuniyet olabilirdi. Filhakika Cuma günü öğleden sonra Halit Paşa'nın ahval-i sıhhiyesi birden bire vehamet kesb etmiş ve derece-i harareti kırka kadar yükselmiştir. Saat üçte hasta kısmen kendisini kaybetmiş bulunuyordu. Akşama doğru ise büsbütün fenalaşmış, vaziyet-i teneffüs icrasına mecburiyet hâsıl olmuştur. Gece hasta hezeyan devresine dahil olmuş, gece yarısından sonra ikiyi on geçte irtihal eylemiştir. İrtihal haberi ile Reis-i Cumhur Hazretleri pek ziyade müteessir olmuşlar ve derhal Köşkten Meclise inmişlerdir” (Hâkimiyet-i Milliye, 16 Şubat 1925).

Dönemin canlı şahitlerinden ve muhalif olarak nitelendirebileceğimiz şahsiyetlerden birçoğu Halit Paşa'nın hastaneye götürülmemesi ve Mecliste kalem odasının masaları üzerinde yatırılması sonucu büyük bir sağlık ihmalinden öldüğünü söylemektedirler (Nuyan, 2004: 239). Üstelik doktorların tuttuğu ölüm raporunda da ölüm nedeni olarak zatürreye yakalanması gösterilmektedir (Gürsoy, 1996: 4).

4. CENAZE TÖRENİ

Olayın bundan sonrasını ve cenaze törenini Hakimiyet-i Milliye gazetesi ayrıntılarıyla paylaşmıştır:

“Cenaze sabahleyin Meclisten Ankara Merkez Numune Hastahanesi'ne nakil edilerek bir feth-i meyt amelesi yapılmış ve ailesinin talebi üzerine İstanbul'da Eyüp Kabristanı'na defin edileceğinden tahyid ve techiz ve tekfin olunmuştur.

Sabahleyin saat dokuzda Reis-i Cumhur Hazretleri namına başkatipleri kaymakam Teyfik Bey, Meclis Reisi Kazım Paşa, Başvekil ve Müdafaa-i Milliye Vekili Fethi Bey ile vekiller ve mebuslarımızdan birçoğları ve Ankara Valisi Atıf ve Polis Müdürü Dilaver Beyler hastahaneye gelmişler ve cenaze hazırlanuncaya kadar orada beklemişlerdir. Bu surette bütün meclis azası ve merhumun takdirkârları ve ahbâbı ve diğer memurin-i mülkiye ve askeriye iltihak eylemiş bulunuyordu. Cenaze saat onda tabutu tamamıyla örten bir sancağa ve bir puşideye sarılı olduğu halde muhafız taburu zabitanı ve efradının hürmetkâr ellerine tevdi edildi. Önde muhafız mızraklı süvari bölüğü, bundan sonra polis memurları, inzibat efradı ve zabita-i belediye memurları, tahlil havanları, cenaze, cemaat ve tarafeyninde (her iki tarafında) tefnin namluları yere müteveccih jandarma bölüğü geliyordu. Alay namazgâh karakolu önünden İstasyon Caddesi'ni takip etti. Bu sürede pek çok cemaat sağdan soldan iltihak eyliyordu. İstasyonda bütün vekalet-ü rüesa ve müdürânı, Birinci Ordu Müfettişi Ali Sait Paşa ve erkân-ı askeriye iltihak eyledi. Erkan-ı Harbiye Reisi Müşir Fevzi Paşa rahatsız olduklarından iştirak edememişler ve bir vekil göndermişlerdi.

Cenaze istasyona gelince süvari müfrezesi büyük kapının sağ ve solunda merasimi askeriyeği iğfal eyledi ve cenaze burada yine ihdiram vaziyetinde bulunan jandarma ve piyade efradı önünden geçerek muhafız taburu zabitanı vasıtasıyla sancaklarla süslenmiş olan bir furukana vazıl edildi. Bundan sonra bütün hazırûn hüzüün ve müessir ızdırâbı arasında bir dua ve fatiha ithaf edildi. Ve herkes biraderi Sami Bey'e ve akrabasından İstanbul Mebusu Hakkı Şinasi Paşa'ya beyan-ı tâziyet eyledi. Tren onbiri

çeyrek geçe bütün hazirûnun teessürü ve merasimi askeriye önünde hareket ve bu surette bütün vekiller ve mebuslar ve hazirûn merhuma son rasime-i selam ve hürmeti ifa eyledi...

Hayatının henüz kırk birini ikmal etmiş olan bu genç kahramana Doktor Hakkı Şinasi Paşa refakat eylemektedir. İstanbul'daki merasime Meclis namına Reis Vekili Ali Sürûri Bey memur edilmiştir(Hakimiyet-i Milliye, 15 Şubat 1925).

Halid Paşa'nın cenazesini hamil tören bu gün saat biri kırk beş geçe Haydarpaşa'ya geldi. İstasyonda İsmet Paşa, me'zun mebuslar, vali, şehremini, devairi rüesası, cemiyet-i umumiye-i belediye, Halk Fırkası erkânı ve azaları, beri ve muharri kıtaati askeriye, polis, jandarma, zabıtâ-i belediye müfrezeleri, ve esnaf cemiyetleri ile kalabalık bir halk kitlesi hazır bulunuyordu.

Tören tevkif ettikten sonra dua kıraat ve merhum müşarünileyhin mezaîya ve fezailile memlekete ifa ettiği hidemat yad ve tezekkür edildi. Bâde cenaze Haliç vapurlarından biriyle Eyüp'e nakledildi. Vapuru bir çok motor ve istimbotlar takip etmekteydi. Vapur Kasımpaşa önünden geçerken sefain-i harbiye efradı güverte üzerinde resmi ihtiramı ifa etmişlerdir. Eyüp'te gayet kesif bir cemaatle cenaze namazı bâdeleda tekbir ilahilerle şifa havuzu civarındaki ailesi hatırasında ve tab'i hanı gufran kılınmıştır. Bâdel tedfin Hakkı Şinasi ve Rüştü Paşalarla Malatya Mebusu Hilmi Bey, Vali ve Şehremini beylerden mürekkeb bir heyeti merhum müşarünileyhin hanesine giderek validesine beyanı taziyet etmişlerdir” (Hakimiyet-i Milliye, 15 Şubat 1925).

Burada hükümetin sesi olduğu için Hakimiyet-i Milliye Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan söz etmemektedir. Fakat cenaze İstanbul'a getirilince Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tam kadro cenaze törenine katılmıştır (Goloğlu, 1972: 99).

5. SAVCILIK TAHKİKATI

Ankara Savcısı 16 Şubat 1341 tarihinde tahkikatını tamamlamıştır. Olayla ilgili sanıkların ifadesine başvurmuş, ancak doktorların izin vermesine rağmen Halit Paşa'nın ifadesini almamıştır. Paşa'nın ifadesi alınmadığı için de sanıklar hakkında kamu hukuku davası açılmamıştır. Nihayetinde Ceza Kanunu'nun 123.Maddesi uyarınca Ali Çetinkaya'nın olayın faili olduğu, olayın nefsi müdafaa olduğunu ve sanıkların yargılanmasına gerek kalmadığını söylemiştir (İstikbâl, 18 Şubat 1341). Sözün özü olay kısa yoldan kapatılmıştır.Olayın kısa yoldan kapatıldığını zamanın Meclis Başkanı Kazım Beyin (Özalp) anılarında anlamak güç olmayacaktır. Kazım Bey, olayı anlatırken olayın tarihini bile bir ay öncesinden vermekte, olayın içindeki şahısları ve olayın gelişimini tamamen ilgisiz ve farklı bir şekilde anlatarak “*Ali Bey'in tabancasını nefsinin korumak maksadıyla ateşlediği anlaşıldı; suçlu görülmedi ve mahkeme edilmeden serbest bırakıldı*”demektedir (Özalp, 1998: 34).

6. KARANLIKTA KALAN İKİ NOKTA: KİM VE NİÇİN ÖLDÜRDÜ?

Ali Çetinkaya cinayeti üstlenirken Halit Paşa da ısrarla Rauf Bey'in vurduğunu söylemektedir. Bu arada istihbaratçı Feridun Kandemir gerek basında gerekse Mecliste sıklıkla bahsedilen bir hususa değinmiştir: “*Asıl Katil Rauf'tu ama Kel Ali arkadaşını kurtarmak için suçu üstüne aldı. Aksi taktirde Rauf Bey ceza alacaktı ve hapse girecekti*”(Kandemir, 1955, s.93).

Kandemir bu kanaati kendisinin de taşıdığını söylemektedir. Zaten cinayetin oluşum sürecini anlatırken “*Cebelibereket (Osmaniye) Mebusu Avni Bey ile Rize Mebusu Rauf Bey, Halit Bey’in eline sarılmışlar ve kurşunun boşa gitmesini sağlamışlar ve bir el de ateş ederek Halit Paşa’yı yaralamışlar ve elinden silahları almışlardır*” diyerek vuranın Ali Çetinkaya olmadığını, katilin Avni ya da Rauf Bey olduğunu söylemekte ve kamuoyundaki rivayetler hakkındaki kanaatlerinde de bunu kabul etmektedir:

“Burada bir nokta var: rivayet olmakla beraber o günlerde ısrarla tekrar edilmiş bulunduğundan pek yabana atılacak bir rivayet de sayılmaz. Dediklerine göre, Ali Bey surf arkadaşı Rauf bey’i mesuliyetten kurtarmak maksadıyla Halid Paşayı kendisinin vurduğunu söylemiştir. Zira Rauf Bey’in vurduğu kabul edildiği takdirde (durupdururken vurduğu gerekçesiyle) suçlusayılacaktı. Hâlbuki Ali Bey, Halid Paşa’nın taarruzuna uğradığı için nefisini müdafaa için vurmuş olacağından suçsuz sayılacaktı. Nitekim de öyle oldu”(Kandemir, 1955, s.93).

Kandemir’in kanısını Kadirbeyzade Zeki Bey de doğrulamaktadır. Kadirbeyzade Zeki Bey, muhalif bir kimlik olduğu için onun görüşleri de önem arz etmektedir: “*Kel Ali Nefs-i Müdafaaadan yararlanmak için olayı üstlenmiştir*”(Kadirbeyoğlu, 2007: 220).

Goloğlu, ise olaya kimin yaptığı noktasından değil bu işin bir komitacı hesaplaşması olduğu yönünden yaklaşmakta ve olayın bir meşru müdafaa olduğuna inanmamaktadır. Ona göre olayın aktörleri arasında komitacılık davranışları bakımından ortak yönler vardır ve olay düpedüz bir cinayettir. Onların sert karakterine, şiddet yanlısı olmalarına ve gözlerini kırpmadan adam öldürmelerine dikkat çekmektedir. Bu konuda da kendi yakınlarını öldürmelerine kadar birçok örnekle imalarını sonlandırmaktadır (Goloğlu, 1972: 99).

Ali Fuat Cebesoy da hatıratında olayın bir komplo olduğunu, Ali Çetinkaya’nın olayı tezgâhladığını, boğuşma esnasında Meclis kapısındaki komiser ve hizmetlilerin Kabadayılar Grubu tarafından uzaklaştırıldığını ve Rauf Bey’e “*Ne duruyorsun vur*” deyince arkadaşları onun da Halit Paşa’yı vurduklarını iddia etmiştir (Cebesoy, 2002: 145).

Mithat Sertoğlu da Muhafız Taburu subaylarından birine ve İstiklâl gazetesine dayanarak Rauf Bey vurdu demektedir:

“Gerçi Ali Çetinkaya’nın tabancasında bir kurşun eksikti, ancak Halit Paşa kendisini Rize Milletvekili Rauf Bey’in vurduğunu söylemiş olduğu gibi çok sonra Muhafız Taburu subaylarından birinin bunu bir sohbet sırasında bu şekilde anlatıp onun sözlerini teyit ettiğini bir dostumdan dinlemiştim. O sırada İstanbul’da çıkmakta olan İstiklâl Gazetesi 10 Şubat 1925 tarih ve 72 numaralı sayısında da Halit Paşa’nın yaralandıktan sonra kendisini Rize Milletvekili Rauf Bey’in vurduğunu söylediğini yazar. Birçok kimse bunun doğru olduğunu kabul etmiş ve Halit Paşa, Ali Çetinkaya’yı vurmak üzereyken yakın arkadaşı Rauf Bey’in yetişerek yakın mesafeden ateş edip onu vurmak suretiyle Ali Çetinkaya’nın hayatını kurtardığına, bunun üzerine de onun suçu üzerine aldığına inanmıştır” (Sertoğlu, 1978: 3-5).

Rıza Nur, kesin olarak Rauf vurdu diyenlerdendir ve Mustafa Kemal Paşa'yı cinayeti azmettirmekle suçlamaktadır:

“Halit Paşa'yı vurdular. Bir gün sonra ben Ankara'ya gitmiştim... Necmettin Molla'ya hazırlattıkları hazırlattıkları bir zabıt varakası ile Kel Ali'yi beraat ettirmişler. Halbuki vuran Rauf'tu... İçi tertip eden de Mustafa Kemal. Rauf pek âdi mahluktur: Cahil, tulumbacı. Mustafa Kemal onu mebus yaptı. Daima da yanında muhafız olarak bulunduruyordu. Mebustan silahşor, tüfekçi henüz görülmemişti. Bu Mustafa Kemal icadıdır...Mustafa Kemal hep Halid'in kendisini vurmasından korkuyordu... Ailesini susturmak için de Hakkı Şinasi Paşa'yı memur ettiler” (Nur, 1992: 320).

7. BASININ CİNAYET KARŞISINDAKİ TAVRI

Halit Paşa'nın ölümü basında büyük yankılara sebep oldu. İktidar yanlısı basın olayı, nefsi müdafaa olarak gösterip, olayın nedenini de Halit Paşa'nın asabiyetine bağlamaya çalışırken, muhalif basın olayı “muhalefete tahammülsüzlük, özgürlüğe saldırı, ittihatçılık usullerini canlandırma” gibi ithamlarla iktidara karşı kullanıldı. Cinayet hakkında yazılan yazılarda ayrıca, hastaneye kaldırılmaması, ameliyatla kurşun yarısından kurtulmasına rağmen zatürreden ölmesine, kendisinin istemesine rağmen savcılık tarafından ifadesinin alınmaması iktidarı suçlayıcı ithamlar olarak yer aldı. Ali Bey'in yakın arkadaşı Rauf Bey'i kurtarmak için suçu üstüne aldığı ve olayı meşru müdafaa olarak gösterdiği, savcılık soruşturmasının gerçekleri yansıtmadığı da diğer ithamlardır.

Vatan Gazetesi, Halk Fırkası mensuplarının olayı basit bir vakıa gibi lanse edip kapatmaya çalıştıklarını iddia etmiştir. Ayrıca, savcılık raporun olayı aydınlatmadığını ifade ederek şu soruları sormuştur: Halit Paşa'nın asabiyetini bu kadar sarsan nedenler nelerdir? Tahrik edenler kimlerdir? Doktor raporları niçin yayınlanmamıştır? Halit Paşa'nın ensesinde büyük bir yara varmış, bu yaranın nedeni nedir? (Vatan, 12/18 Şubat 1341).

Son Telgraf'da Halit Paşa'nın kardeşi Sami Bey ile bir röportaj yapmış ve bu röportajda Sami Bey'in ağzından Halit Paşa'nın son sözlerini aktarmıştır: “*Üzerime hücum ettiler. Tabi hücum karşısında başka türlü hareket edemezdim. Bana kahpelik yaptılar*”. Daha sonra gazete, Paşa'nın başında yaralar olduğuna da değindikten sonra bugüne kadar bu bilgilerin neden kamuoyundan saklandığını ilgililerden sormaktadır (Son telgraf, 18 Şubat 1341).

Bir diğer eleştirel yayın da muhalif kimliği ile tanınan İstikbal Gazetesi'nden gelmektedir. Gazete Halit Paşa'nın kahramanlıklarını anlattıktan sonra Ali Bey'in işlediği cinayetle ebediyen iftihar edebileceğini, zira Halit Paşa'nın Malta esirlerinin kurtarılmasında hayati bir rol üstlendiğini, bunlar arasında Ali Bey'in de olduğunu, ne gariptir ki onun kurşunuyla öldürüldüğünü söylemiştir (İstikbal, 16 Şubat 1341). Ertesi günkü sayısında da hükümeti olayı örtbas etmekle suçlamıştır (İstikbal, 17 Şubat 1341).

SONUÇ

Sonuç olarak Halit Paşa Kabadayılar Grubu tarafından katil edilmiştir. Burada neden öldürüldüğü ya da Kabadayıların neden Halit Paşa'yı tehdit olarak gördükleri sorusuna sıra gelmektedir.

İlk olarak Halit Paşa ile Ali Çetinkaya arasında çok eskilere dayanan bir anlaşmazlık ve düşmanlık vardı. Halit Paşa, Ali Çetinkaya ile Trablusgarp'tan beri anlaşamazdı. Olayın nedeni Trablusgarp'ta Ali Çetinkaya'nın halka zulmetmesi ve onun yüzünden Türk subaylar ile halkın arasının açılması idi. İki subay arasındaki ihtilaf, Derne Cephesi Komutanı Mustafa Kemal'e, oradan da Enver Bey'e intikal etti. Kafasında saç olmadığı için o dönemden itibaren "Kel Ali" diye bilinen Ali Bey ile Halit Bey'in yerleri değiştirildi ve sorun da böylece çözülmüş oldu; ama bu yıllar sürecek bir anlaşmazlığa yol açtı (Goloğlu, 1972: 93).

Kılıç Ali'nin anılarında, Ali Bey ile Halit Paşa'nın arasının son zamanlarda Mecliste reddedilen bir tahrir yüzünden iyice gerildiğini görmekteyiz. Şöyle ki, Halit Paşa hazırladığı bir tahririn Meclis genel kurulunda reddedilmesini Ali Bey'den biliyordu. Bunun üzerine Ali Bey ile sert bir tartışmaya girmiş o da bunun üzerine "Artık sen çok oluyorsun, çok şımartın" demiştir. Bunu hakaret kabul eden Halit Paşa da Ali Bey'e bir mektup yazarak düelloya davet etmiş; ancak araya Mustafa Kemal Paşa'nın girmesiyle Halit Paşa düellodan vaz geçirilmiştir (Milliyet, 26.09.1951).

İkinci olarak Paşalar Komplosu Meselesi'nden kaynaklanan bir anlaşmazlık vardı. Mustafa Kemal'in çevresini sarsan bazı mebuslar Mustafa Kemal Paşayı "Paşalar Komplosu'na inandırmaya çalışıyorlardı. Bunun için Mecliste konuşma yapan Yunus Nadi, Refet Paşa'yı hedef alarak komplo yapmakla suçlamış, Ali Çetinkaya da "Evet Paşalar Hükümeti" diye ona destek vermişti. Bunun üzerine Halit Paşa zaten sevmediği Ali Çetinkaya'yı salondan dışarı çıkararak "*Demin Paşalara hakaret mi etmek istedin?*" diye sıkıştırınca Ali Bey böyle bir niyeti olmadığını, kendisinin de asker olduğunu söyleyince Halit Bey "*Sen de askersin ama Paşa değilsin. Niçin Paşa olmadığınızı da ben bilirim, sana emir kumanda etmiş insanlara kinayeli laf atmaya sıkılmıyor musun?*" diye çıkmıştı. Ali Bey hakaret niyeti olmadığına yeminler ederek Halit Paşa'yı teskin etmişti (Goloğlu, 1972: 95; Kutay, 1955: 98).

Üçüncü olarak, mebusluğu tercih eden paşalar çok kısa sürede örgütlenen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası etrafında toplanmaya başlamıştı ve Halit Paşa'nın da bu partiye geçeceği söyleniyordu. Zaten Halit Paşa öldüğünde cebinden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programı çıkmıştı. Envercilik kuşkuları uyandıran kadar, Trabzon'daki muhalefeti kontrol altında tutmakta ve gerekli "ihtilalci" yöntemleri uygulamakta Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olan Halit Paşa, artık Mustafa Kemal Paşa ve etrafındakilere muhalifti. Gerek asabi karakteri gerekse muhalefete yakınlaşması çevresinde bir çekingenlik yaratmış, herkes kendisinden uzaklaşmış, bir "yalnız adam" haline gelmişti.

Kabadayılar grubu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na yakın duranlara hiç iyi bakmıyorlardı. Başka bir ifadeyle muhalefete tahammülleri yoktu ve muhalefete yakın duran Halit Bey'e de bu yüzden çok iyi bakmıyorlardı. Açıkçası hepsi Halit Paşa'ya kin besliyorlardı (Goloğlu, 1972: 95). Bu arada gerek *Huzuru Mutat Zevat*'tan "Kabadayılar Grubu" olarak bilinen Cebelibereket (Osmaniye) mebusları Topçu İhsan ve Avni Bey, Afyon Mebusu Kel Ali (Çetinkaya), Rize Mebusu Rauf, Antep Mebusu Kılıç Ali, Kozan mebusu Ali Saib olsun gerekse Halit Paşa gibi muhalefetin Paşaları Meclise hep silahla geliyorlardı ve bu olay olmasa da başka bir vesile ile silahların çekilmesi an meselesiydi.

Kabadayılar Grubu ile Halit Beyi karşı karşıya getiren bir olay daha vuku bulmuştu. Ara seçimler de Halk Fırkası Operatör Emin Bey’i aday gösterirken muhalefet de Nurettin Paşa’yı (Sakallı Nurettin) aday göstermişti. Nurettin Paşa Halit Bey’in yakın dostu idi ve Halit Paşa da onu destekliyordu. Nurettin Paşa seçimi kazandı; fakat zamanında askerlikten istifa etmediği gerekçesi ile tutanağı Halk Fırkalılar tarafından ret edildi. Yenilenen seçimi tekrar Nurettin Paşa kazanınca, Nurettin Paşa da Meclise dahil olur olmaz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na katıldı. Bunun üzerine Halit Paşa’nın da muhalefet saflarına katılacağı kanısı iyice ağır basmaya başladı. Böylece Halk Partililer özellikle de Kabadayılar Grubu ile arası iyice açılmaya başladı (Goloğlu, 1972: 95). Halit Paşa kardeşi Sami Bey’i istasyonda karşılamaya gittiğinde Ali Çetinkaya’nın Operatör Emin Bey’i karşıladığını ve onunla samimi sohbetini görünce Ali Çetinkaya’ya karşı kini bir kat daha artmıştır. Ali Bey’i meclis koridorlarında yakalayıp Operatör Emin Bey’le samimiyetini sorunca arkadaşı olduğunu belirtmiş ve Halit Paşa’nın rahatsızlığının sebebini de Nurettin Paşa’nın rakibi olmasını söyleyince “*Vay sen beni tahkir mi ediyorsun*” diyerek yazdığı bir mektupla düelloya davet etmiştir. Araya Mustafa Kemal Paşa girerek Kılıç Ali’yi ve Kazım Paşayı (Özalp) devreye sokmuş ve olayı kapatmıştır (Kandemir, 1955: 83-84).

Son olarak, Halit Paşa şubat ayı başında Meclisteki yolsuzluk söylentilerini bir türlü hazmedemiyordu. Yolsuzluklar onun sert karakterini bir kat daha sertleştiriyordu (Nur, 1992: 320). Hatta meclisteki yolsuzluklar ile ilgili dedikoduları Mustafa Kemal Paşa’ya aktarmışve engellemesini istemiştir. Yolsuzluk yapanların kimler olduğunu da Ali Fuat Paşa’nın hatıratından öğrenmekteyiz: Ali Çetinkaya, Osmaniye Mebusu Avni Bey, Kılıç Ali, Rize Mebusu Rauf ve Kozan Mebusu Ali Saib’tir. Kısaca Kabadayılar Grubu. Bunları Mustafa Kemal’e şikâyet etmiş olması ve bunun da onların kulağına gitmiş olması oldukça yüksek ihtimaldir. Çünkü yolsuzlukları nedeniyle Halit Paşa bunlarla tartışmıştır (Cebesoy, 2002: 145). Hatta Lord Kinross, bunların yolsuzlukları yüzünden kavganın başladığını ve cinayetin de bunun yüzündengerçekleştiğini iddia etmektedir. Lord Kinross’a göre, Huzuru Mutat Zevat’tan bazılarının devlet teşekküllerinden para yemelerini Halit Paşa Meclis’te yüzlerine vurmuş, bu yüzden kavga başlamış ve silahlar çekilmiştir. Halit Paşa, kavga ederken arkadan birisi gelip onu vurmuştur. Kısaca Kinross, cinayetin nedenini tamamen bu nedene dayandırmakta ve vuranın Ali Bey olmadığını söylemektedir (Kinross, 1966: 5).

Sonuç olarak, Türk siyasal hayatı boyunca siyasal iktidar sahipleri muhalefete tahammül göstermemişler, muhalefeti sindirmek için çalışmışlar, sindiremeyince de ortadan kaldırmayı tercih etmişlerdir. 20. yy’ın başından beri devam eden bu gelenek Modern Cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiş ve muhalefet sürekli olarak tasfiye edilmiştir. Muhalefetin tasfiyesinde İstiklal Mahkemeleri, yasama organı ve daha birçok araç kullanılmıştır. Fakat en son başvuru tasfiye aracı komitacılık olarak da adlandırılan siyasal cinayetlerdir. Halit Paşa da böyle bir tasfiye aracılığıyla siyasal iktidar yarışının dışına itilmiştir.

Tasfiye sürecinde sorumluluğu tamamen Mustafa Kemal Paşa’ya yüklemenin de doğru olacağı kanısında değilim. Evet Mustafa Kemal Paşa da komitacıdır ve komitacı faaliyet biçimini

benimsemiştir. Ancak o İsmet İnönü'nün de belirttiği gibi “entelektüel komitacı”dır. Yani adam öldürme taraftarı değildir. Tedhiş, yıldırma ve basın yoluyla yıpratma gibi yöntemleri benimserken, siyasal cinayetlere hiçbir zaman taraftar olmamıştır. O halde sorumluluk tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın çevresindekilerdedir; yani Huzuru Mutat Zevat'tadır. Bunlar yasa, hukuk, düzen tanımaz anlayışları ile siyasal rejime olan güveni azaltmışlar ve Mustafa Kemal Paşa'yı zor durumda bırakmışlardır. Mustafa Kemal Paşa'ya yüklenen sorumluluk ise bunları daima koruması ve hep kollamasıdır. Bu da onun zafiyetidir diyebiliriz.

Son söz olarak Halit Paşa gibi kahramanlıkları tarih sayfalarına sığmayan cefakâr, kahraman paşalar unutulup giderken onun canına kıyanlar tarihte hak etmediği mertebeleri edinmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Akbal, İ. (2008), Trabzon’da Muhalefet, Trabzon: Serander Yayınları.
- Aksoy, H. (1995), Fâik Ahmet Barutçu, Trabzon: Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Yayınları
- Borak, S. (1962), İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına, İstanbul Kitabevi Yay, No: 21, İstanbul.
- Cebesoy, A. F. (2002), Siyasi Hatıralar, C:II, İstanbul: Temel Yayınları
- Çavdar, T. (1995), Talat Paşa, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Dursunoğlu, C. (2000), Millî Mücadele’de Erzurum, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ertürk, H. (1996), İki Devrin Perde Arkası, (Haz: Semih Nafiz Tansu), İstanbul: Sebil Yayınları
- Esengin, K. (2006), Milli Mücadelede Ayaklanmalar, İstanbul: Kum Saati Yayınları
- Goloğlu, M. (1972), Devrimler ve Tepkileri, , Ankara: Başnur Matbaası
- Güneri, S. N. (1999), Hatıra Defteri, (Haz. Ali Birinci), İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Gürsoy, S. (1996), Deli Halit Paşa, , Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Hâkimiyet-i Milliye
- Günaydın
- İstikbâl
- Kabacalı, A. (1993), Türkiye’de Siyasal Cinayetler, İstanbul: Altın Kitaplar Yay, Yay No: 8.
- Lermioğlu, Ö. F. (2007). Kadirbeyoğlu Zeki Bey’in Hatıraları, İstanbul: Sebil Yayınları
- Kandemir, F. (1965), Atatürk’ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası ,İstanbul: Ekicigil Matbaası.
- Kandemir, F. (1955), Siyasi Cinayetler, İstanbul: Ekicigil Matbaası,
- Karabekir, K.(1990), İstiklal Harbimiz, İstanbul: YüceYayınları.
- Kırzioğlu, F.(1960), Millî Mücadele’de Kars, İstanbul.
- Kinross, L. (1966), “Atatürk-Bir Milletin yeniden Doğuşu”, Milliyet, 12.3.1966, s.5.
- Kutay, C. (1955), Ali Çetinkaya-Halit Paşa Vuruşması, İstanbul: Tarih Kütüphanesi Yayınları
- Nur, R. (1992), Hayat ve Hatıratım, C:III, İstanbul: İşaret Yayınları
- Nuyan, Y. (2004), İbrahim Süreyya Yiğit’in Öyküsü, Atatürk’le 30 Yıl, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Özalp K., Özalp, T. (1988), Atatürk’ten Anılar, Ankara: TİŞ Yayınları.
- Özel, Sabahattin (1991), Milli Mücadelede Trabzon, Ankara: TTK Yayınları
- Sertoğlu Mithat (1978), “Meclis’te Öldürülen Milletvekili”, Yıllarboyu Yakın Tarih Dergisi, Eylül 1978, (6), 3-5.
- Son Telgraf
- TBMM Arşivi, “Terceme-i Hal Varakası”, Halit Karsıalan Dosyası.
- TBMM, ZC, 10.2.1341, C:1.

Tekçe, İ. H. (2000). Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor, Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları, Haz: Hasan Pulur, İstanbul: Kaynak Yayınları, No:336.

Vatan Gazetesi, 12/18 Şubat 1341